

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Вася Николова Велинова
член на научно жури, назначено с решение на Научния съвет на ИИИЗк към БАН от
25.11.2016 г.

по конкурса за заемане на академичната длъжност „**професор**“
по Изкуствознание и изобразителни изкуства (украса на ръкописната книга),
обявен в ДВ бр. 79 от 07.10.2016 г.
с единствен кандидат доц д-р Елисавета Владимирова Мусакова

Научният профил на единствения кандидат в конкурса, доц. д-р Елисавета Мусакова, очертава на първо място нейните занимания в областта на изучаването, промотирането и съхраняването на средновековното ръкописно наследство, и по-специално на славянските и гръцките ръкописни книги, както и цялостното и системно изучаване на тяхната украса в синхронен и диахронен план. Доц. Мусакова е от онези учени, които не се ограничават с констатирането и описването на научните факти, а използват това като инструментариум в един аналитичен подход към обектите на изследването с цел ситуирането им в широк функционален и естетически контекст, за да ги представят в конкретния случай като носители на важна информация за културната ни история. Такъв комплексен анализ предполага добра научна осведоменост, натрупан през годините не само теоретичен, но и практически опит в работата с ръкописите, както и стремеж към новаторство, прилагане на модерни изследователски методи и разбира се научна интуиция, резултат на системна и целенасочена професионална подготовка и непрекъснато самоусъвършенстване. Кандидатката в конкурса несъмнено притежава изброените качества.

Доц. д-р Елисавета Мусакова участва в конкурса с едно помагало (с характер на монография) на тема „Писмо и писачи в българските ръкописи до края на XVII в.“, С. 2015, 135 с., два описа на ръкописи – Първи том от многотомния опис на ръкописите, съхранявани в ЦИАИ, съдържащ описания на 87 евангелски кодекса и Опис на кирилските ръкописи от Националната библиотека в Будапеща, съдържащ описание на 56 кодекса, които в голямата си част са публикувани в този труд за първи път, както и с 24 статии от периода 2004-2016 г. и една рецензия. Една статия е под печат, една е публикувана в електронното издание *Littera et lingua*. Статиите са в специализирани български и чуждестранни издания, част от които са реферирани.

Тази респектираща научна продукция може да бъде систематизирана в няколко проблемни области: палеография; описания на ръкописното наследство и идентифициране

на ръкописни фрагменти; славянските изборни евангелия, сегментацията на текста им, анализ на украсата и извеждане на паралели с византийски образци; псалтирът като богослужебна книга и украсата му като рефлексия на тази функция; сложната и многопосочна понякога връзка слово – образ в ръкописите; представяне на отделни илюстратори (главно от поствизантийския период) и отделни книжовни средища. Така очертани проблемните области, в които доц. Мусакова има своите реални постижения, обхващат хронологически цялата история на славянската ръкописна книга, осветляват редица проблеми на глаголическата и кирилска палеография, разглеждат важни въпроси на кодикологията на глаголическите и кирилски кодекси.

Особено ценна е работата на доц. Мусакова в описите на славянските ръкописи. Работата по изготвяне на един опис изисква комплексна подготовка, тя е винаги екипна, доколкото предполага не само палеографско и кодикологическо изследване на ръкописите, но и археографски, лингвистичен и текстуален анализ. Описът представя напълно неизвестни ръкописи, за които често пъти липсват публикации и авторите на тези ценни справочници на практика поемат отговорността да ги въведат в научно обращение максимално точно, с надеждна датировка и цялата необходима информация, позволяваща по-нататъшното специализирано проучване. В този смисъл анализите на украсата на ръкописите, които са направени от Е. Мусакова в описите, впечатляват със своята прецизност, задълбоченост и много добра научна осведоменост. В повечето случаи те не се ограничават до констативно ниво, а предлагат паралели с други известни ръкописи, проследяват развитието на отделни мотиви, дават солидни аргументи за идентификация на писарски ателиета и отделни писачи. Работата на доц. Мусакова над описите е свидетелство за познаване на ръкописната украса в детайли, не само на ръкописите в българските, но и в големите световни хранилища. Този богат практически опит тя съчетава много успешно с работата си по различни международни проекти, целящи да създадат унифициран метаезик за електронно описание на ръкописите, където също има свой съществен принос в изготвянето на терминологията. Тя е един от пионерите в областта на дигиталната хуманитаристика.

В конкурса за академичната длъжност „професор“ кандидатката представя основна монография на тема „Писмо и писачи в българските ръкописи до края на XVII в.“, С. 2015, 135 с., на която ще се спра по-обстойно. За всеки, запознат с нивото на теоретично

осмисляне на глаголическото и кирилското писмо в палеославистиката, е добре известна липсата на модерни обобщаващи изследвания в областта на палеографията. Все още изходен пункт за отделни проучвания остават трудовете на руските слависти от втората половина на XIX в., в най-добрия случай – на първите десетилетия на XX в., които са създадени на базата на ограничен изворов материал познат тогава и отразяват началния период на развитието на научната славянска палеография като цяло, период, в който тя е свеждана предимно до *instrumenta studiorum*. Въвеждането в научно обращение на цели колекции с ръкописи през втората половина на миналия век, като напр. новооткритите глаголически ръкописи в манастира „Св. Екатерина“ на Синай, възможностите, които предоставят дигиталните технологии за работа с копия на ръкописи от трудно достъпни хранилища, каквото предлага т.нар. Зографска стая в СУ, напр., както и предоставянето на дигитализирани ръкописни копия за безвъзмездно ползване в интернет, новият епиграфски материал, който непрекъснато се обогатява, поставят на сериозно изпитание постановките, с които сме свикнали и които все по-често не могат да дадат задоволителен отговор на поставяните от практиката въпроси. Ето защо трудът на доц. Мусакова, който тя определя само като „помагало“, заслужава адмирации като един съвременен опит да се разгледат проблемите на глаголическата и кирилската палеография в контекста на модерната наука. Трудът е разделен на 4 части, опира се на внушително количество прегледани *de visu* ръкописи, чиито сигнатури са поместени в края, както и на редица ръкописни колекции, анализирани *on line*. Приложена е библиография и списък на съкращенията.

Първата глава ни въвежда в историята на въпроса. Очертан е изчерпателно приносът на всички български изследователи, работили по конкретни въпроси, като напр. П. Илчев, Б. Велчева, Е. Коцева, Б. Райков и др. и се представя най-общо използвана от тях методика. Макар че славянската палеография възниква и се развива на базата на достиженията в областта на гръцката палеография и по-специално на немската школа на Гардтхаузен в тази област, тя поема по собствени пътища, отчитайки спецификата на славянските писмени паметници, техният билингвизъм и диграфия в ранния период от съществуването им, промените и влиянията на гръцкото писмо в следващите столетия. Според Е. Мусакова това обстоятелство е отчетено от изследователите, но въпреки това някои процеси все още не са достатъчно добре проучени. Във втората част на студията си авторката представя основните работни термини на палеографския анализ. Тук личи влиянието на Ватиканската школа,

представена от трудовете на Пол Канарт, тъй като авторката въвежда термини като *книжно писмо (Scrittura libraria)*, *канон*, които не са еднозначно възприети в славянската палеография, както и термина *дуктус*, чието съдържание също варира у представителите на различните школи. Авторката привежда различните значения на термина у различните автори, подчертавайки че той рядко се среща в българската палеография. Вероятно поради частичното припокриване с термина „начертание“, определянето на дуктуса на даден писач става по субективни критерии, често пъти – неясно формулирани. Самата авторка използва последователно термина в едно от значенията му, визиращо скоростта на изписване на буквите, съответно на разграничението бърз и бавен дуктус, предложено от П. Канар. (Вж. с. 91, 101, 104 и др.). За останалите компоненти на писмовния процес тя предпочита описателния подход или термина *начертание*, което допринася за терминологичната яснота на изложението ѝ. И ако по отношение на морфологията на писмото терминологията е сравнително осъвременена в палеографските изследвания, под влияние може би на структуралното езикознание (вж. термина *графема – алограф*), то по отношение стила на писмото има какво да се желае. В този смисъл трябва да се разглеждат идеите на доц. Мусакова да въведе термини като *аспект*, *компонент* и *канон*, както и точните и наблюдения и изводи, че не винаги могат да се разграничат „*т. нар. нормални от книжните писма, да се установи наличие на канон за дадена епоха или средище.*“ (с.21). Другият важен извод е свързан със специфичното развитие на локалните средища, които често пъти се пренебрегват като свидетели, за сметка на големите традиции и отделни ключови паметници. Много често те са по-важни за разкриването на динамиката на писмовните практики в диахронен план, макар че не винаги са тъждествени на общоприетите държавни или етнически граници – извод, който позволява много по-адекватен подход към определи палеографски факти, особено след XV столетие.

Разгледани са подробно ключовите за кирилската палеография понятия „*устав – полуустав*, съотв. *уставно – полууставно писмо*“, както и терминът „*бързопис*“. Очертани са неяснотите и трудностите от методологичен характер, съпътстващи употребата на термините, възможностите за субективно преценка и непоследователност при определянето на типовете писмо. Това ясно личи и при най-повърхностния преглед на палеографските характеристики на редица ключови кодекси от средновековната епоха, когато писмото на един ръкопис се определя от различните автори ту като *устав*, ту като *литургичен полуустав*,

ту като дребен устав или едър полуустав. Терминологичната неиздържаност налага използването и на описателния метод при характеристиката на почерците и без да експлицира това обстоятелството авторката много уместно и последователно го използва при представянето на отделните паметници, писачи или писарски средища.

Третата част от студията на доц. Мусакова е посветена на писмото и писачите до края на XIVв., с подраздели **писмо**, включващ глаголица и кирилица в три периода и **писачи**, включващ известни и по-слабо проучените ръкописи, чиито писачи са идентифицирани по приписки. Краткото представяне на глаголическите кодекси се ограничава до общи наблюдения над конструкцията на буквите в глаголическата азбука и изброяване на ръкописите, писани с кръгла и ъглеста глаголица. Посочени са разликите между споменатите типове писмо, също съвсем схематично. Приведени са мнения на чужди изследователи, но тук липсва напр. становището на големия познавач на глаголическата традиция П. Илчев за характера на глаголическото писмо. Не се засяга въпросът дали е маюскулно, не се коментира идеята на П. Илчев за трилинейния характер глаголицата, твърдение, което всъщност поставя глаголицата извън познатите ни общоприети класификации, но отразява някои нейни специфични характеристики. Разбира се право на автора е да прецени до каква степен за се вниква в детайлите при представянето на писмените феномени, но специално по отношение на глаголическото писмо съществуват различни, често пъти противоречиви, мнения и би било интересно да се запознаем с едно ерудирано и вероятно – добре мотивирано становище.

Представянето на кирилската графика е на хронологичен принцип. Естествено е, че по-големият брой запазени паметници, развитата графична система и дългото ѝ съществуване във времето, са по-благодатна почва за научни хипотези, конкретни изводи и идентификации. Представянето на кирилицата в старобългарския период е задълбочено, детайлизирано и включва значителен брой познати, както и по-слабо проучени паметници, които оформят приносния характер на изследването. Изтъкната е генетическата връзка на кирилското с гръцкото маюскулно писмо в двете му разновидности – островърхия маюскул, известен и като „тип славянски“ и наклонения надясно по-дребен маюскул (т.нар. александрийски маюскул). Тук бих си позволила да добавя, че за пълнота на изложението би следвало да се спомене и гръцкия библейския (литургичен) маюскул, тържественото окръглено писмо, което сравнително рано излиза от употреба, но дава своя рефлексия в

кирилската графика. Въпреки че ни е познато само от няколко керамични плочки в Преслав, които вероятно са били част от декоративни цикли, неговото присъствие в българска среда е сигнал за възприетите още преди покръстването доиконоборски традиции, отразени и в кодикологията на кирилските ръкописи, и вероятно - в самия облик на кирилската графика от края на IX и началото на X в., за която, за съжаление, съдим от по-късните образци

Смятам за особено приносен момент в наблюденията на доц. Мусакова нейните успешни опити да представи графичната система в развитие, да подчертае, че задачата на палеографията е колкото констативна, толкова и аналитична. Ето защо според мен частта, посветена на кирилицата в периода на Второто българско царство, е особено оригинална и предлага нов прочит на редица утвърдени в науката факти, често пъти приемани за аксиома. Тук имам предвид наблюденията на авторката над Савина книга XII в., Слеченски апостол, XII в., и особено Драготиния миней (с прецизиране на датировката към края на XII) и Пирдопския апостол, началото на XIII в. Сполучлива е и периодизацията, която следва доц. Мусакова, защото тя обективно и проникновено отразява не толкова календарната хронология, колкото етапите в развитието на самата кирилска графика. Затова към ръкописите от XII в. се причисляват и някои образци от XIII в., а други кодекси от тринадесетото столетие се отнасят към търновския период на кирилицата, т.е. към XIV в. Смятам, че това разделение много точно отразява един важен за кирилската графика процес – в първия период ръкописите следват архаичните тенденции в кирилската графика от старобългарската (класическа) епоха, и макар че не можем да говорим в никакъв случай за „канон“, паметниците от XII и някои от XIII в. показват следи от съществуването му, образно казано, те илюстрират неговото разпадане. В този смисъл изводите на доц. Мусакова са много верни и точни (вж. с. 39), а предложението да се търсят допълнителни критерии за описание на писмото, извън обичайните устав и полуустав, намирам за уместно и дори в известен смисъл – наложително. Друга група паметници от XIII в., отнесени към търновския период на кирилицата, т.е. към XIV столетие, показват тенденция към гърцизиране, изведена отчетливо в такъв ръкопис като Драганов миней от края на XIII в., възникнал на Света гора (смятам, че тази загатната от Е. Мусакова хипотеза е напълно приемлива и следва да бъде по-категорично изведена). Кирилското писмо от XIII в. действително търпи влиянието на гръцкото минускулно писмо в големите книжовни средища и независимо от различната му структура, графичен облик и дуктус, често заимства

отделни елементи (с или без стилизация). Така през XIV в. се оформят две основни тенденции, отчетливо анализирани и очертани от доц. Мусакова – една архаизираща, или класицистична, която се връща към ранните буквени начертания от X в. и която намира своя зряла форма в търновския литургичен устав и друга – гърцизираща, маркирана през предходното столетие, задълбочена през XIV в. и намерила своя най-пълнен израз в т.нар. попгерасимово писмо. Всички тези явления са разгледани в контекста на техните моделиращи фактори – влиянието на Атонските манастири, постепенното налагане на исихазма, меценаторската роля на Иван Александър, допринесла за развитието на книжовните средища и увеличаване количеството на ръкописната продукция.

Авторката е успяла да обобщи и систематизира една изключително сложна картина на писмените традиции в българската държава, да обърне поглед както към столичните скриптории в и около столицата Търново, така и към някои периферни средища, за да даде пълна представа за ръкописната продукция. Палеографският анализ е задълбочен, направените изводи са убедително мотивирани. Тук доц. Мусакова се опира на резултати от графометрични подходи, които водят до интересни изводи относно избора на типа писмо от страна на писачите. *„Установените съотношения между височината и широчината на буквите водят и до важния извод за различни по размер типове уставно писмо в рамките на една писаческа школа, предпочитани в определени периоди от нейното съществуване“* (с.48) Към това бих добавила, че предпочитанията варират понякога е и в зависимост от типа книга, която се преписва (преобладаване на уставното писмо при богослужебните кодекси или тези, които са резултат на „висока“ поръчка и преход към по-маниерен устав или полууставно писмо в извън богослужебните или предназначенията за монашеството). И още нещо – в една група търновски почерци (Тертерово евангелие от 1332 г., Манасиева летопис от 1344-45 г., отчасти Лаврентиев сборник от 1348 г., Попфилипов сборник от 1344-45 г. в частта на втория писач, поп Филип) личи маниеризъм, повлиян от гръцкия тип писмо „Фетауген“, което вероятно е причината и кирилската графика на тези кодекси да се определя от някои и изследователи като полуустав. Така тази група ръкописи допринася за налагането на византизирания полуустав и на маниеризъм в писмото. Лондонското евангелие и Томичовият псалтир са примерите за утвърждаването на новия търновски литургичен устав. Към тази група ръкописи следва да добавим и един хартиен ръкопис от колекцията на НИМ от 70-те години на XIV в., изписан с литургичен устав. Но дори и при

него личи ясно влияние на гръцкото минускулно писмо, тъй като е дело на няколко писачи, оставили бележки на гръцки и български език в полетата. Този ръкопис само потвърждава извода на доц. Мусакова за колебанията на писач, несвикнал да пише на хартия (с.48), както и за ролята на подобни образци за създаването на т.нар. византинизиран полуустав (с.49).

Следващата част, посветена на поствизантийския период, представя особеностите на графиката, писачите и средищата, в които се е развивала книжовната дейност. Направени са важни терминологични уговорки относно понятия като „*школа*“, „*книжовно средище/център*“ и „*книжовно ателие*“. И тук специфично книжовните явления са ситуирани в контекста на променящата се културно-историческа обстановка. Представени са редица писачески центрове, анализирана е тяхната продукция – Рилски център, Софийски книжовен център, Ловеч, Кратово, Слеченски, Лесновски и Пшински манастири, Етрополе, Враца, Карлово, Аджар. В тази част са анализирани редица кодекси, които са представени откъм палеографската си характеристика за първи път, напр. Четириевангелие от XVI в., № 491, 875 и 859 от НБКМ, анонимно Софийско евангелие от XVI в., въвежда се група кодекси от т.нар. Драгалевски кръг, представят се неизвестни до момента книжовници – Петър граматик, Димитър граматик, поп Петър от с. Пролеша и др., като някои са идентифицирани от авторката.

Приносни моменти ни предлага представянето на Етрополския център. Заслугата за обособяването на това книжовно средище и за основното му проучване принадлежи на Б. Райков, както се отбелязва и в текста, но в светлината на нови данни и книжовни паметници, авторката всъщност разширява научния хоризонт по въпроса. След обстоен преглед на продукцията на отделните писачи и на основата на най-новите изследвания по въпроса, доц. Мусакова отмества началото на дейността на средището през 1595 г. с ръкописите на Даскал Петър, мотивира тесните му връзки със Софийското и Врачанското средища и така дава нов прочит на историята на кирилското писмо в западнобългарските планински скриптории от края на XVI и първите десетилетия на XVII в. Очертани са тенденции към създаването на канон чрез писмото на Петър Даскал, превърнато в образец за редица книжовници. Тесните връзки между Етрополе и Враца на ниво палеографско оформление на кодексите свидетелстват за устойчива консервативна тенденция, ползваща еднотипен наклонен вдясно полуустав, която в различни модификации задълго ще остане запазена марка на старопланинските и средногорски скриптории от XVI и XVII в.

Новата разновидност на изискания полуустав е описана в частите, посветени на Карлово и Аджар. Идентифицирани са и книжовниците, които са ползвали този тип писмо. Това е една разновидност на уставното писмо, характеризираща различни по съдържанието си ръкописи, дело на поп Йовко, даскал Недялко и сина му, даскал Филип. Те бележат според авторката и края на историята на „*книжното писмо в пределите на традицията*“ (с.119). Така доц. Мусакова всъщност ни дава и хронологическата рамка на своето проучване. Издържано в традицията на Ватиканската палеографска школа, то приема за обект на своето изследване т.нар. книжно писмо. Ето защо седемнадесетото столетие бележи края на този тип писмена традиция.

През следващите столетия ръкописната традиция по българските земи ще продължи да съществува, но ще се развива в друга нехомогенна среда, в конкуренция с печатната книга и с бързописа, индивидуалните почерци, т.е. и в традицията на документалното писмо. Така и с определянето на хронологическите граници на своето изследване авторката определено дава своя принос в осмислянето на етапите на развитие на кирилската графика.

Като цяло предложената от доц. Мусакова студия-помагало заслужава висока оценка не само като първи пит за обобщаване на основни процеси в развитието на кирилската графика в периода IX – XVII в., но и като новаторски поглед върху палеографията и стремеж за синхронизация с най-доброто в световните практики в тази област. Направените бележки и допълнения не засягат основните изводи на авторката, а по-скоро са с оглед пълнотата и яснотата на изложението.

Като своеобразно продължение на палеографската тема трябва да се разгледат статиите на доц. Мусакова, посветени на отделни писачи и писарски средища – напр. *Софийски писачи от XVI в.*, на англ. ез. в сборника „Герои. Култове. Светци“, С. 2015; *Ръкописите на Пимен Зографски като пример за сътрудничество между писачите*; *Даниил Мазач* – в сборника, посветен на етрополската школа и българския XVII век. В тези статии се представят индивидуалните профили на писачи от поствизантийския период. Обръща се внимание на факторите, довели до формиране на отделните средища. Авторката борави с богат изворов материал, анализите са задълбочени, а изводите – убедителни. Като резултат се обогатява картината на книжовния живот в една епоха, до скоро смятана за не особено продуктивна в културната ни история.

Голяма група статии са посветени проблема за псалтира, неговата украса, динамичната връзка между образ и слово и значението на декоративната система на псалтирните кодекси за тяхната текстова сегментация. Псалтирът е може би най-популярната книга през средновековната епоха. Богослужебен ръкопис, но и книга за индивидуално моление, той се радва на популярност и е бил най-често преписван по различни поводи. Доц. Мусакова ни въвежда в проблематиката на царските псалтири със студията си, посветени на Песнивеца на Иван Александър от 1337 г., на неговата украса, съдържание и тип писмо и на неговия византийски контекст. Тя подлага ръкописа на комплексен анализ, за да изведе особеното му място сред аристократичните псалтири. На подробен комплексен анализ с оглед на украсата и взаимодействието ѝ с текста са подложени също Дечански псалтир, Марковски псалтир, инициалите като семантични маркери в Болонския псалтир, Синайския глаголически псалтир. Отчитайки връзката на украсата с литургичната употреба на кодексите, но и с екзегезата на семантично многопластовия псалтирен текст, авторката съвсем основателно стига до извода, че средновековните книжовници никога не използват само един подход при илюстрирането и маркирането на текста и че не винаги може да се изведе последователно издържана идейна програма. Множество фактори влияят разнопосочно в изграждането на сложната симбиоза между слово и образ, поради което всеки опит за структурирането им в предварително зададени параметри, е обречен на неуспех. Същото може да се каже и за украсата на глаголическия псалтир.

Друга група студии са посветени на основна богослужебна книга, каквато е изборното евангелие. Анализът на неговата декоративна система и украса също свидетелства за тясната връзка на моделите с богослужебната функция на текста. Не винаги обаче и в този тип книги украсата следва предварително зададената от изследователя логика. По-скоро можем да говорим за едни идеален инвариант, който се реализира с различна степен на пълнота в различните ръкописи, в зависимост от ползваните образци, нивото на усвоеност на моделите, големината на скриптория, поръчката и др. Изборното евангелие е една от най-проблемните богослужебни книги в книжовната ни история, поради сложната си структура, вариативност на съдържанието и сравнително ранното му излизане от богослужебна употреба. Фактът, че доц. Мусакова се насочва към тази неразработена и сложна материя, и че в статиите се предлагат интересни наблюдения, паралели с

византийските образци и обобщения за славянската традиция, говори отново за научна компетентност, новаторски дух и широта на научните интереси.

Сред най-интересните ѝ статии бих посочила тези, които разглеждат отделни изобразителни мотиви и тяхното значение за тълкуването на текста. Такива са студиите, разглеждащи мотива със змия/змей в различни проявления – в глаголически и кирилски кодекси. Дешифрирането на скритите в подобни композиции послания идва да ни покаже, че в ръкописа няма случайни хрумвания на калиграфите и илюстраторите, че словото и образът са в сложно взаимодействие и често пъти единствено задълбоченото проучване на контекста може да даде ключ за разбирането на подобни нетрадиционни композиции – такъв е примерът с изображението на Йоан Кръстител със змия в инициал от Асеманиевото изборно евангелие, глаголически кодекс от втората половина на X или началото на XI в.

Като цяло предложените за конкурса статии затвърждават профила на доц. Мусакова като вещ познавач на ръкописното наследство. Това засяга както славянските, така и гръцките ръкописи, защото в последното ни убеждават студиите, посветени на ръкописите от Охрид в НБКМ, наблюденията над Менология на Василий и над изборното евангелие от Гротаферата. Въпреки някои дребни неточности в библиографските референции, публикациите ѝ показват много добро познаване на съвременните научни публикации по темите, които разработва.

Не можем да не отбележим и участието на доц. Мусакова в редица международни и български научни проекти. Без да повтарям представеното от нея в творческата ѝ автобиография, ще подчертая, че това са предимно проекти за дигитализация на ръкописното наследство, за създаване на електронни библиотеки и метаданни за паметниците, съвременни методи за консервация, реставрация и популяризация на средновековните ръкописи. Работата ѝ в проекта E-medievalia, финансиран по Програмата за развитие на човешките ресурси, беше високо оценена. Многобройните ѝ специализации в сродни научни организации, в Европейски университети и хранилища несъмнено също допринасят за успешната ѝ научна дейност.

Справката за преподаването и водените от нея курсове в Нов български университет, Централно-европейския в Будапеща, НХА и СУ „Св. Климент Охридски“ само затвърждава широтата на научните ѝ интереси и умението да ги преподава на студентите.

Като имам предвид казаното до тук, нейните публикации, преподавателска и проектна дейност, резултатите от научните ѝ изследвания и цялостната изрядна документация по конкурса, предлагам на почитаемото научно жури да присъди на доц Елисавета Владимирова Мусакова научното звание „професор“.

02.03.2017 г.

София

Проф. дфн Вася Велинова